

De groei van de wereldbevolking

Is het einde in zicht? Misschien, maar zeker niet zonder eerst nog een forse aangroei

Ronald C. Schoenmaeckers

Foto: Image 100

Samenvatting

Volgens de laatste bevolkingsprognoses van de Verenigde Naties zou tegen eind oktober 2011 de wereld precies 7 miljard inwoners tellen. Dat is bijna 3 keer zoveel als in 1950: toen waren er 2,5 miljard mensen. Volgens diezelfde prognoses zouden er tegen 2100 10,1 miljard mensen zijn. Dat betekent een extra aangroei van ruim 3 miljard of 44% over een periode van 90 jaar. Omgerekend op jaarbasis gaat het over een gemiddelde aangroei van +0,41%. Dit is nog altijd veel, maar niettemin duidelijk minder dan de gemiddelde aangroei van 1950 tot nu: +1,69%. Betekent dit dat er een einde is gekomen aan de 'bevolkingsexplosie' en dat er een stabilisatie van de wereldbevolking optreedt tegen 2100? Hierover is geen zekerheid want er zijn tekenen dat in vele 'Minder ontwikkelde landen' de vruchtbaarheid minder snel daalt dan wat tot voor kort werd vermoed.

In deze bijdrage gaan wij kort in op de mogelijke achtergronden en kijken we naar de achterliggende oorzaken van de 'demografische transitie' en vergelijken we met de daling van de vruchtbaarheid in de westerse landen sinds eind 18de eeuw. De belangrijkste oorzaak zou sociaal-cultureel kunnen zijn; deze oorzaak is alleszins even belangrijk als de economische of industriële ontwikkeling. Wij besluiten dat de beste garantie voor een verdere (en duurzame) daling van de vruchtbaarheid het verder uitbreiden is van onderwijs, vooral voor meisjes als een voorwaarde voor meer 'empowerment of women'. Dit is trouwens een belangrijk aandachtspunt uit het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling uit 1994.

Inleiding

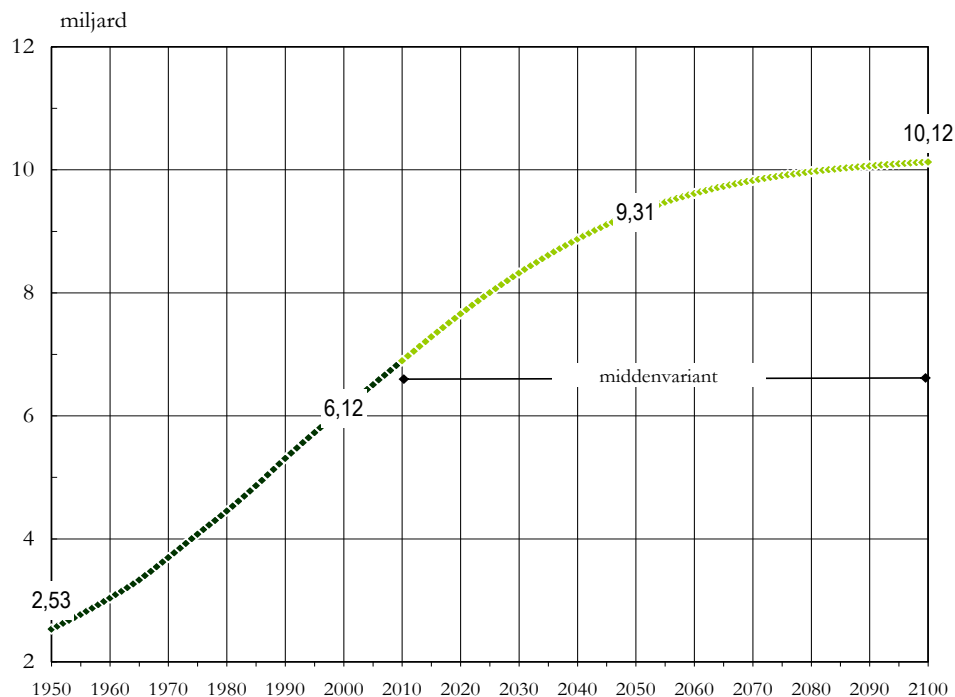
Volgens de Verenigde Naties (VN) zou de wereld op 31 oktober 2011 'precies' 7 miljard inwoners tellen. 'Precies' moet niet al te letterlijk worden begrepen want het is uiteraard onmogelijk om bevolkingsprojecties met een dergelijke nauwkeurigheid te maken, het gaat eerder over een symbolische datum.

Op basis van de VN-prognose zou in de loop van het jaar 2011 de wereld bijna 3 keer zo veel inwoners tellen dan in 1950 (2,5 miljard). Er bestaat een grote kans dat tegen 2100 de wereld 10,1 miljard inwoners zal tellen, zoals voorspeld wordt in de laatste VN-prognose, de *2010 Revision* van de *World Population Prospects*, waarvan de resultaten begin mei 2011 aan de pers werden voorgesteld.¹

¹ De VN-bevolkingsprognoses zijn een tweejaarlijkse oefening van de Bevolkingsdivisie die deel uitmaakt van het *Department of Economic and Social Affairs* (DESA) van de VN. Deze prognoses, die worden aangemaakt voor alle landen op basis van de gegevens doorgestuurd door de nationale statistische overheden, zijn gekend als de *World Population Prospects*. De resultaten van de *World Population Prospects* zijn beschikbaar op de website van de Bevolkingsdivisie: www.un.org/esa/population/. Alle statistische gegevens verder in de tekst zijn ontleend aan de laatste VN-bevolkingsprognose: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Een inwonersaantal van 10,1 miljard houdt in dat wij een extra groei mogen verwachten van ruim 44% over minder dan 90 jaar tegenover het inwonersaantal van vandaag (7 miljard). Dat is veel. Maar we stellen vast dat het *groeitempo* van de wereldbevolking de laatste decennia sterk is afgenomen. Dit kan worden afgeleid uit de curve in figuur 1, die de evolutie van de wereldbevolking van 1950 tot 2100 weergeeft.

Figuur 1 Evolutie van de wereldbevolking, 1950-2100



Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Van 1950 tot 2000 is de wereldbevolking aangegroeid met 142% (of 3,59 miljard, van 2,53 tot 6,12 miljard); van 2000 tot 2050 wordt verwacht dat de wereldbevolking zal aangroeien met 'maar' 52% (of 3,19 miljard); na 2050 zou er nog een extra aangroei komen van 9% (0,81 miljard). De curve in figuur 1 duidt op een duidelijke afname van de aangroei van de wereldbevolking; op basis hiervan kan een stabilisatie van de wereldbevolking worden verwacht in de decennia volgende op 2100 (van misschien 10,15 miljard inwoners?). Deze cijfers berusten op de middenvariant van de VN-projecties.² De middenvariant komt overeen met de meest waarschijnlijke scenario's inzake de evolutie van vruchtbaarheid, sterfte en de migratie. Wij mogen er dus van uitgaan dat de curve in figuur 1 een vrij realistisch beeld geeft van de (toekomstige) loop van de wereldbevolking. Maar of tegen 2100 de wereldbevolking inderdaad 10,1 miljard mensen zal tellen en in hoeverre er inderdaad een stabilisatie van de wereldbevolking mag worden verwacht in de daaropvolgende decennia, zal natuurlijk afhangen van de juistheid van de onderliggende hypothesen.

Er zijn redenen om te vrezen dat de 10,1 miljard zal worden overschreden. Hierover later meer. Laat ons eerst verkennen hoe de toekomstige wereld er zal uitzien op basis van de resultaten van de middenvariant van de VN-scenario's.

² Het is gebruikelijk met de aanmaak van bevolkingsprojecties dat verschillende varianten worden toegepast. Dit gebeurt ook bij de aanmaak van de *World Population Prospects*.

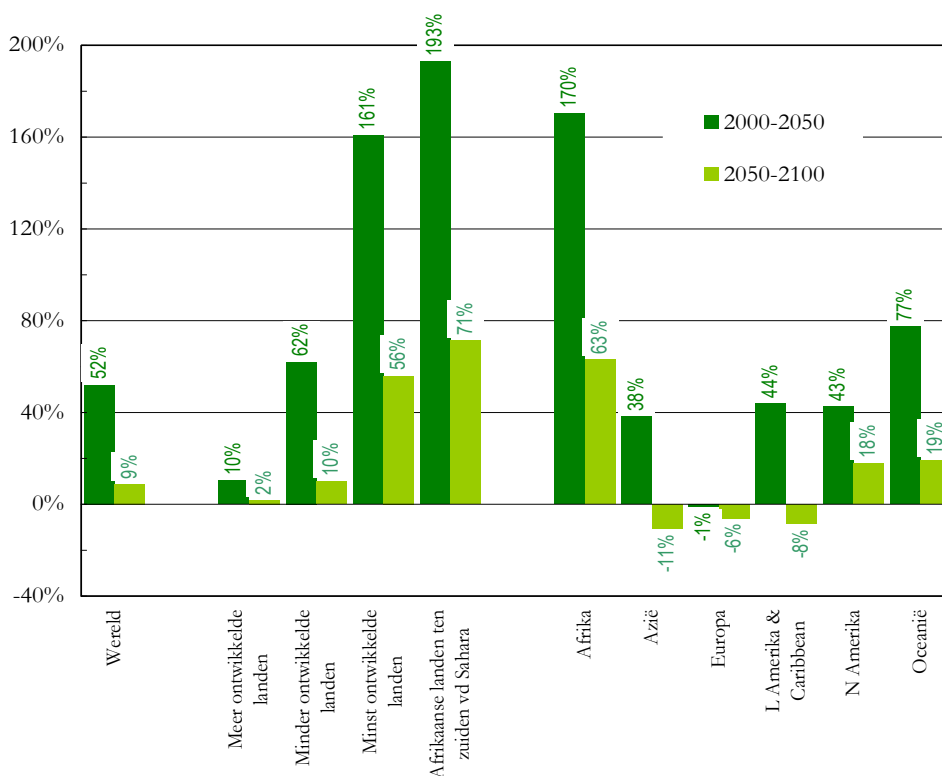
1. Een andere demografische wereldorde

In de loop van de 21^{ste} eeuw zal de wereldkaart op demografisch vlak ernstig door elkaar worden geschud. Er komt een nieuwe demografische wereldorde omdat de aangroei van de bevolking erg ongelijk verloopt tussen de verschillende landen en continenten.

1.1. Sterke verschillen in aangroei tussen regio's en continenten

Figuur 2 toont de procentuele aangroei van de bevolking naar regio en continent in de jaren 2000-2050 en 2050-2100. Het is meteen duidelijk dat de 'Minder ontwikkelde'³ landen een veel grotere bevolkingsaangroei zullen kennen dan de 'Meer ontwikkelde' landen. Het is ook duidelijk dat het merendeel van deze aangroei nog vóór 2050 zal plaatsvinden.

Figuur 2 Procentuele aangroei van de wereldbevolking naar regio en continent, vergelijking jaren 2000-2050 met jaren 2050-2100



Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Resultaten van de middenvariant.

Van 2000 tot 2050 zullen de Minder ontwikkelde landen een aangroei van 62% kennen; na 2050 zullen zij nog verder aangroeien met een extra 10%. In schril contrast hiermee staat de erg beperkte aangroei in de Meer ontwikkelde landen: respectievelijk 10% en 2%.

³ De hieronder gebruikte terminologie wordt gebruikt door de VN: *More developed regions*, *Less developed regions*, en *Least developed countries*. Met Meer ontwikkelde landen wordt verwezen naar de rijke, geïndustrialiseerde landen van Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw Zeeland, Japan; de Minder ontwikkelde landen zijn de zogenaamde 'Derdewereldlanden'; de Minst ontwikkelde landen ten slotte zijn een subgroep van 48 landen binnen de groep van Minder ontwikkelde landen, met een meerderheid (69%) in Afrika. In de statistieken voor de groep Minder ontwikkelde landen zijn de gegevens voor de groep van Minst ontwikkelde landen inbegrepen.

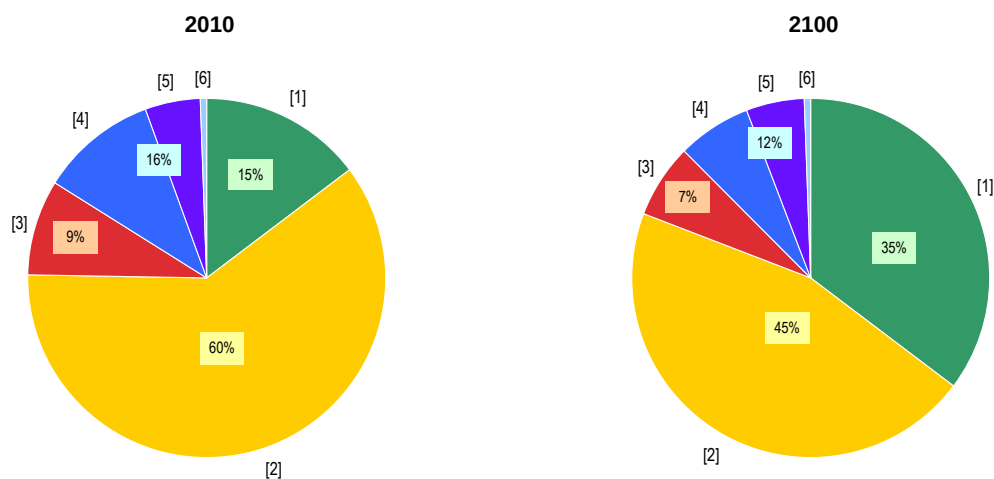
De verschillen worden nog scherper op het niveau van de continenten. De grote blikvanger is Afrika, met een aangroei van niet minder dan 170% voor de jaren 2000-2050. Maar ook na 2050 zal de Afrikaanse bevolking nog fors blijven aangroeien met 63%. De overige continenten kennen veel kleinere groeicijfers; in verschillende continenten zullen na 2050 (ook in Azië) zelfs negatieve groeicijfers worden opgetekend.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat tegen 2100 het relatieve aandeel van de Afrikaanse bevolking in de wereldbevolking sterk zal zijn toegenomen.

1.2. Een andere geografische spreiding van de wereldbevolking

In figuur 3 wordt een vergelijking gemaakt in de geografische spreiding van de wereldbevolking naar continent tussen de (geobserveerde) situatie in 2010 en de (verwachte) situatie in 2100.

Figuur 3 De spreiding van de wereldbevolking over de continenten, vergelijking situatie 2010 met situatie 2100



[1] Afrika [2] Azië [3] Latijns-Amerika en Caraïben [4] Europa [5] Noord-Amerika [6] Oceanië

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Resultaten van de middenvariant.

Tegen 2100 zullen de rijke, geïndustrialiseerde landen - Europa, Noord-Amerika - niet meer dan 12% van de wereldbevolking vertegenwoordigen.⁴ Dat is 4 percentagepunten minder dan in 2010 (16%). Ook het aandeel van Azië krimpt: van 60% in 2010 naar 45% in 2100. Zoals kon worden verwacht, stijgt het aandeel van Afrika: van 15% in 2010 naar 35% in 2100. Tegen 2100 zal Afrika dus ruim één derde van de wereldbevolking vertegenwoordigen.

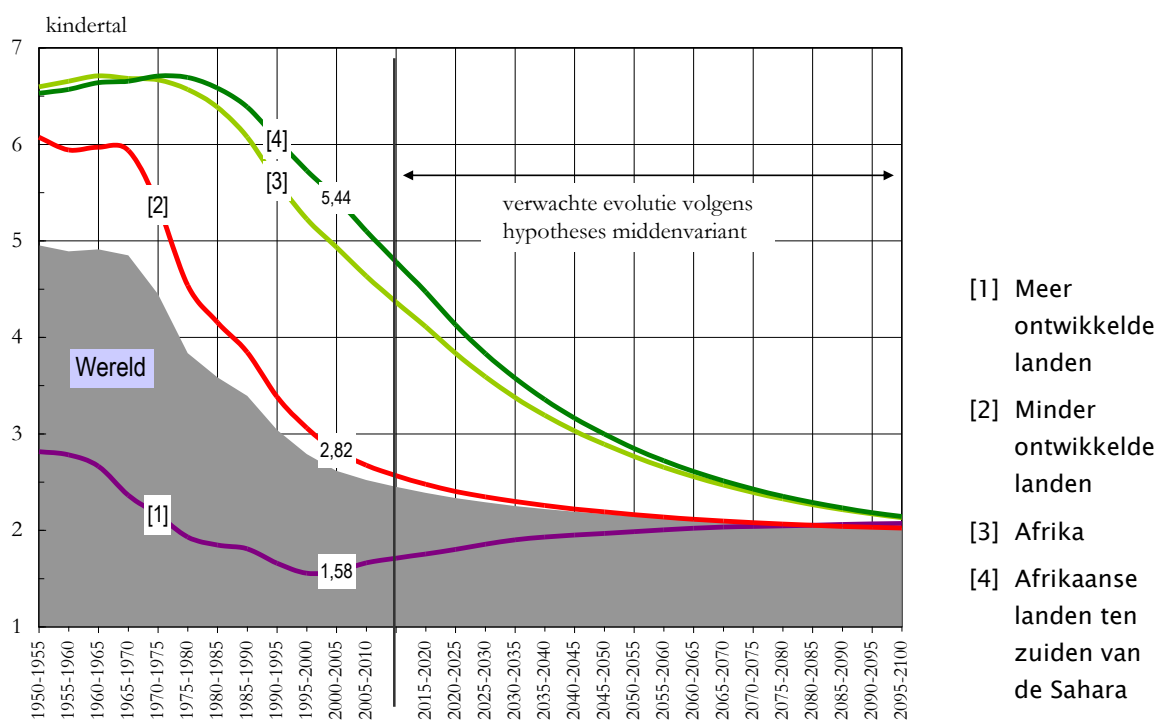
De belangrijkste verklaring voor de hoge aangroei in Afrika is de aanhoudende hoge vruchtbaarheid in dit continent.

⁴ Ook wanneer hieraan de cijfers voor Japan, Australië en Nieuw-Zeeland worden toegevoegd, bedraagt het relatieve aandeel amper 13%.

1.3. Grote verschillen in vruchtbaarheid

Figuur 4 vertoont het verloop van de vruchtbaarheid sinds 1950 voor groepen van landen; voor de jaren na 2010-2015 komen de curven overeen met de hypothesen die zijn gebruikt in de middenvariant.

Figuur 4 Geobserveerde en verwachte evolutie (volgens middenvariant) van de vruchtbaarheid, naar groep van landen, jaren 1950-2100



Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Volgens de VN zouden tegen 2100 alle landen een gemiddeld kindertal kennen dat aanleunt tegen 2,1. Is dit een realistische hypothese? Op basis van de voorbije geobserveerde trends, is het alleszins niet onmogelijk. Maar het is voor een deel ook *'wishful thinking'* want een kindertal van 2,1 komt overeen met het vervangingsniveau. Dit is de voorwaarde voor het bereiken van stabilisatie van de bevolkingsgroei of van *'zero population growth'*.⁵ Het beheersen van de *'bevolkingsexplosie'* was het initiële streefdoel van de VN bij de oprichting van de Bevolkingsdivisie eind jaren 1940.

Maar ook al wijzen geobserveerde trends in de richting van een gemiddeld kindertal op vervangingsniveau - en dan hebben wij het hoofdzakelijk over de trend die bestaat voor het Aziatische continent, met ruim 50% van de wereldbevolking (zie figuur 3) - dan betekent dit helemaal niet dat het *'doel'* van 2,1 kinderen al tegen 2100 zal zijn bereikt. Als er *'extra tijd'* nodig is voor het behalen van het vervangingsniveau, betekent dit dat de wereldbevolking verder blijft aangroeien.

⁵ Het feit dat het vervangingsniveau meer dan 2 is, is nodig als compensatie voor de sterfte op jonge leeftijd (niet alle meisjes overleven tot een vruchtbare leeftijd). Dit betekent dat het precieze cijfer afhangt van de sterfte op jonge leeftijd. In een bevolking met een erg hoge sterfte is het vereiste kindertal iets hoger dan 2,1. Een gemiddelde van 2,1 kinderen wordt algemeen aanvaard als voorwaarde voor het bereiken van *'zero population growth'*.

De plotse (en onverwachte) daling⁶ van de vruchtbaarheid tot onder het vervangingsniveau (in sommige landen zoals Italië, Spanje of Griekenland van minder dan 1,4 kinderen) die vele Europese landen sinds de jaren 1960 hebben gekend, werd door demografen de 'tweede demografische transitie' genoemd (Lesthaeghe en van de Kaa, 1986)⁷. Alle onderzoek ten spijt, bestaat er geen eenduidige verklaring voor het fenomeen. Er zijn wel aanwijzingen dat de lage vruchtbaarheid te maken heeft met de veranderde maatschappelijke positie van de vrouw. Er is dus ook geen duidelijkheid over de voorwaarden voor een mogelijke stijging van de vruchtbaarheid. Er zijn wel indicaties dat het 'dieptepunt' achter de rug is, maar tot op heden konden er alleen maar voor Frankrijk (1,97), Noorwegen (1,92) en Zweden (1,90) waarden worden opgetekend die dicht aanleunen bij 2 kinderen. Er bestaat dus hoegenaamd geen zekerheid dat tegen 2100 alle Europese landen een vruchtbaarheid rond het vervangingsniveau zullen hebben.⁸

De grootste onzekerheid en ongerustheid, want in dit geval zou een afwijking van de middenvariant een verhoging van de uiteindelijke bevolkingsomvang betekenen, heeft betrekking op de daling van de vruchtbaarheid in Afrika, meer bepaald in de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Zoals uit figuur 4 kan worden afgeleid, kenden de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara tot in de jaren 1970 een erg hoge vruchtbaarheid van meer dan 6 kinderen; in de periode 1970-75 was deze zelfs gestegen tot gemiddeld 6,71 kinderen. Pas vanaf 1980 kan men spreken over een 'duurzame' daling en is de huidige vruchtbaarheid (2005-2010) gelijk aan 5,10 kinderen. Maar de vraag blijft in hoeverre er ook in de volgende decennia sprake zal zijn van een duurzame daling van de vruchtbaarheid met als resultaat een gemiddelde van 2,1 kinderen tegen 2100.⁹ Er zijn echter redenen om te geloven dat de daling minder snel verloopt dan wat tot voor enkele jaren werd verondersteld. Dat is het onderwerp van de volgende paragraaf.

2. De aanhoudende hoge vruchtbaarheid in Afrika

Voor een belangrijk deel hangt de omvang van de toekomstige wereldbevolking af van de evolutie van de vruchtbaarheid in Afrika. Over de snelheid van de bevolkingsgroei is er nog onzekerheid.

2.1. Verschillen in hypothesen tussen de 2008 en 2010 Revision

Volgens de resultaten van de *2008 Revision* zou tegen 2050 de wereld 9,5 miljard inwoners tellen.¹⁰ Volgens de *2010 Revision* zouden er 9,31 miljard mensen worden verwacht.¹¹ De reden voor het bijkomende aantal van 156 miljoen is dat in de *2010 Revision* de hypothese over de daling van de vruchtbaarheid voor de Afrikaanse landen beduidend is bijgesteld, er wordt een minder snelle daling verondersteld.

⁶ Het probleem stelt zich vooral voor de Europese landen (en Japan), veel minder voor Noord-Amerika. Gelijkaardig aan de Europese landen hebben ook de Verenigde Staten en Canada een daling van de vruchtbaarheid gekend na 1960. Maar vergeleken met vele Europese landen hebben beide (vooral de VS) een relatief hoge vruchtbaarheid gekend. Het huidige vruchtbaarheidspeil (periode 2005-2010) is gelijk aan 2,07 (VS) en 1,65 (Canada).

⁷ Met deze benaming wordt gerefereerd naar de 'eerste' demografische transitie van twee eeuwen terug die samengaat met de industriële revolutie. Meer over de achtergronden van de demografische transitie verder in paragraaf 2.3.

⁸ Voor de recente bevolkingsprognoses voor het Vlaamse Gewest aangemaakt door de Studiedienst van de Vlaamse Regering (met als eindjaar 2030), is de hypothese gemaakt dat de vruchtbaarheid zou stabiliseren op 1,85 kinderen (zie <https://vo-rapportering-ontw.vonet.be>).

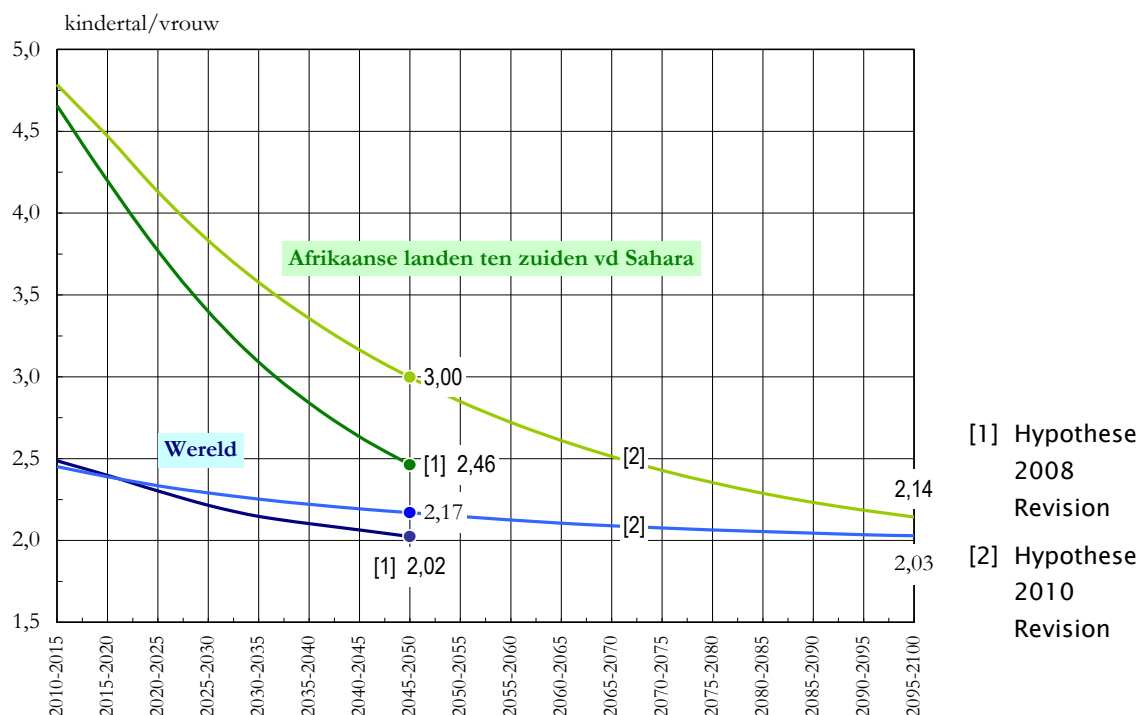
⁹ Volgens de middenvariant van de *World Population Prospects* zou tegen 2100 het gemiddelde kindertal gelijk zijn aan 2,14.

¹⁰ In beide gevallen gaat het over de resultaten van de middenvariant.

¹¹ Een vergelijking van de wereldbevolking in 2100 is onmogelijk. De *2010 Revision* is de eerste editie van de *World Population Prospects* met als eindjaar 2100. Voor alle vorige edities was (enkele langtermijnprojecties buiten beschouwing gelaten) was het eindjaar 2050. De mate van onzekerheid van bevolkingsprojecties vergroot naarmate verder in de toekomst wordt gekeken.

Zoals kan worden afgeleid uit figuur 5 zou tegen 2045-2050 het gemiddelde kindertal voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara nog 3 kinderen zijn, dit is veel hoger dan het gemiddelde van 2,46 kinderen dat in de *2008 Revision* werd verondersteld. Het gemiddelde op wereldvlak wordt geraamd op 2,17 kinderen tegenover 2,02 kinderen in de vorige projecties. Waarom deze bijstelling?

Figuur 5 Verwachte evolutie van de vruchtbaarheid in de wereld en in de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara, 2010-2100: vergelijking van de hypothesen tussen de *2008 Revision* en de *2010 Revision*



Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

De *World Population Prospects* worden aangemaakt op basis van het materiaal dat wordt aangeleverd door de nationale statistische overheden. Ze worden tweejaarlijks herzien om bij de formulering van de hypothese rekening te kunnen houden met de meest recente trends. Op basis van surveyresultaten bestaan er aanwijzingen dat de afname van de vruchtbaarheid in vele landen - niet alleen in Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara - wel eens trager zou verlopen dan voorheen gedacht (of verhoopt) werd.¹²

Surveygegevens zijn niet altijd even precies als registratiegegevens. Maar blijkbaar waren er voor de Bevolkingsdivisie voldoende indicaties om de hypothese over de afname van de vruchtbaarheid bij te stellen.

¹² Een groot deel van de minder ontwikkelde landen beschikt nog niet over een uitgebreid statistisch systeem zoals dit gekend is in de meeste Europese landen. In dit geval moeten trends worden afgeleid uit surveygegevens. Dit is een risicovolle bezigheid want surveys gebeuren veelal op een irreguliere manier en geven niet altijd robuuste indicators (van bijvoorbeeld de vruchtbaarheid). Het probleem betreft niet alleen trends. In landen met een zwak of nagenoeg onbestaande statistisch systeem, moeten soms ook bevolkingsaantallen worden bijgesteld, meer bepaald de cijfers naar leeftijdsgroep.

2.2. Recente indicaties voor een stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid

De hypothese dat afname van de vruchtbaarheid afzwakt of 'stagneert' - '*stalling of fertility*' - wordt afgeleid uit de resultaten van *Demographic and Health Surveys* (DHS).¹³ Het fenomeen van stagnatie is voor het eerst onderkend door John Bongaarts, een bekend demograaf verbonden aan de *Population Council* (<http://www.popcouncil.org>). Zijn bevindingen staan in 2 *working papers* (Bongaarts, 2005, 2008). In het *abstract* van de 1ste paper staat (uittreksel):

"An examination of fertility trends in countries with multiple DHS surveys found that in the 1990s fertility stalled in mid-transition in seven countries: Bangladesh, Columbia, Dominican Republic, Ghana, Kenya, Peru, and Turkey. In each of these countries fertility was high (>6 births per woman) in the 1950s and then declined to fewer than 5 births per woman in the early or mid-1990s, before stalling. [...] An analysis of trends in the determinants of fertility revealed a systematic pattern of levelling off or near levelling in a number of determinants, including contraceptive use, the demand for contraception, and wanted fertility. [...]"

De stagnatie van de vruchtbaarheid is dus niet beperkt tot Afrikaanse landen. In de tweede paper is de analyse gebaseerd op de resultaten van opeenvolgende DHS-surveys. Bongaarts (2008) concludeert dat de situatie vooral verontrustend is voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

2.3. Mogelijke verklaringen voor de 'stagnatie' van de afname van de vruchtbaarheid

Bongaarts geeft geen eenduidige verklaring voor het feit dat de afname van de vruchtbaarheid in sommige landen afzwakt. In de bespreking van de resultaten verwijst hij wel naar vroeger werk met Susan Watkins (Bongaarts en Watkins, 1996; Watkins, 1986 en 1987) over de daling van de vruchtbaarheid in ontwikkelingslanden zoals deze in Europa in de 18de en 19de eeuw is gekend onder de noemer van de '*demografische transitie*'.

De demografische transitie wordt gedefinieerd als de overgang van een demografisch regime gekenmerkt door hoge sterfte en hoge vruchtbaarheid naar een regime gekenmerkt door lage(re) sterfte en lage(re) vruchtbaarheid (cf. Thompson, 1929; Chenais, 1986). Algemeen wordt aangenomen dat de demografische transitie samenhangt met de industriële revolutie. Een betere voedselvoorziening en betere levensvoorwaarden hebben een daling van de sterfte teweeggebracht, deze daling zou op haar beurt hebben geleid tot een daling van de vruchtbaarheid.

Maar socio-economische veranderingen alleen verklaren niet alles. Een ander deel moet worden gezocht in veranderingen in de 'sociaal-culturele' sfeer. Het belang van een 'mentaliteitswijziging' is een kerngedachte in het werk van Lesthaeghe (1977) over de daling van de vruchtbaarheid in België in de loop van de negentiende eeuw. Lesthaeghe verwijst onder meer naar de samenhang tussen de daling van de vruchtbaarheid en ontkerkelijking. Het zou ook een verschil in mentaliteit zijn die verklaart waarom de afname van de vruchtbaarheid vroeger is gestart in Frankrijk dan in het toenmalige economisch meer ontwikkelde Engeland, de bakermat van de industriële revolutie.

De 'mentaliteitswijziging' komt neer op een meer individueel handelen. Socio-culturele veranderingen, mede onder invloed van meer onderwijs, hebben ertoe geleid dat vrouwen in het Westen gedurende de laatste 2 eeuwen hun kindertal op een meer bewuste manier hebben bepaald, rekening houdende met hun individuele wensen en positie in de maatschappij, los van overheersende sociale normen. In dit licht zijn de extreem lage

¹³ De DHS is de opvolger van de *World Fertility Survey* (WFS) uit de jaren 1960 en 1970. Het DHS-programma wordt gefinancierd door het *United States Agency for International Development* (USAID). Sinds 1984 zijn er meer dan 240 surveys uitgevoerd in 84 ontwikkelingslanden. Voor meer info, zie <http://www.measuredhs.com>.

vruchtbaarheidscijfers die het Westen heeft gekend vanaf 1960, niet zozeer het gevolg van een lagere kinderwens maar van het feit dat de vruchtbaarheid nagenoeg volledig kon worden gecontroleerd, onder meer dankzij de beschikbaarheid van de anticonceptiepil. De resultaten van de vroegere NEGO-surveys¹⁴ die eind jaren 1960 door het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie werden georganiseerd, zijn hiervoor illustratief. Gaandeweg werd anticonceptie niet louter aangewend om het uiteindelijke kindertal te beperken, maar ook om de *timing*, meer bepaald de komst van het eerste kind, te controleren (Cliquet & Schoenmaeckers, 1976).

Wanneer wij deze redenering transponeren naar een meer 'traditionele' context - tot op vandaag nog altijd het overheersende patroon in nog vele delen van Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara - dan betekent dit dat meer zelfontplooiing of *empowerment* van vrouwen een basisvoorwaarde is voor een 'duurzame' daling van de vruchtbaarheid. Het krijgen van kinderen zou in de nieuwe context het resultaat moeten zijn van een individuele beslissing van de vrouw en van het koppel, los van traditionele patronen of voorschriften waarin het aantal kinderen dat men krijgt afhankelijk is van de wil van de (schoon)ouders, de familie, de stamleden, ... of de 'wil van God' (Schoenmaeckers e.a., 1981).

Empowerment houdt in dat vrouwen meer zelfstandig zijn in hun handelen en meer bepaald het nemen van beslissingen.¹⁵ Het concept van '*empowerment of women*' is op internationaal vlak voor het eerst gebruikt in het Actieprogramma van de *International Conference on Population and Development* (ICPD) die in 1994 in Cairo heeft plaatsgevonden. Het concept leunt nauw aan bij een kerngedachte van het ICPD-Actieprogramma (cf. Principe 8 en paragraaf 7.3).¹⁶

"All couples and individuals have the basic right to decide freely and responsibly the number and spacing of their children and to have the information, education and means to do so."

Het Actieprogramma propageert dus de 'vrije keuze' voor het krijgen van kinderen. Maar 'vrije keuze' is niet voldoende. Het krijgen van kinderen moet ook op een *verantwoorde* en *beredeneerde* keuze gebeuren. Dit zou onmogelijk zijn zonder een minimum aan informatie en scholing. Volgens eigen (rudimentair) onderzoek zou het 'gebrek aan scholing' wel eens de onderliggende oorzaak kunnen zijn van de stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid die in meerdere landen wordt geobserveerd.

Volgens recente edities van het *Human Development Report* (HDR)¹⁷ zou in verscheidene Minder ontwikkelde landen het percentage 'geletterde' vrouwen nauwelijks zijn verbeterd. Voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara zou over de laatste 25 jaar - van 1985 tot 2010 - het percentage zijn gestegen met nauwelijks 11 percentagepunten, van 48,0% naar 59,3%. In sommige landen (Ghana, Kenia) zou in de laatste 10 jaar er helemaal geen verbetering zijn geweest; in Nigeria zou er zelfs sprake zijn van een *daling* van het percentage geletterde vrouwen.

De voorafgaande redenering kan worden aangevochten met het argument dat de relatie tussen 'scholing' en 'zelfontplooiing' vooralsnog niet is aangetoond. Maar onderzoek wijst ondubbelzinnig op het feit dat er wel degelijk een nauwe samenhang bestaat tussen 'scholing' en kindertal. In Minder ontwikkelde landen gaat het overwegend over een

¹⁴ NEGO staat voor Nationale Enquête Gezinsontwikkeling.

¹⁵ De Franse tegenhanger van '*empowerment*', zijnde '*autonomisation*', verwoordt goed de centrale idee.

¹⁶ Het volledige ICPD-Actieprogramma is beschikbaar op de website van UNFPA, het VN Bevolkingsfonds: <http://www.unfpa.org>.

¹⁷ De HDR-rapporten zijn een jaarlijkse publicatie van UNDP, het VN-Ontwikkelingsprogramma. Een kernidee van de HDR-rapporten is dat 'ontwikkeling' (of 'welvaart') niet kan gemeten worden op basis van het bruto binnenlands product (bbp) alleen, maar dat er ook rekening moet worden gehouden met onder meer levensverwachting, opvoeding en politieke participatie van vrouwen.

negatieve relatie, daarenboven zouden enkele jaren scholing voldoende zijn voor een lager kindertal.¹⁸

Maar de afname van de vruchtbaarheid hangt niet alleen af van een lagere kinderwens. Vrouwen zouden ook toegang moeten hebben tot *family planning* (of gezinsplanning). Volgens recente statistieken zou de 'unmet need' naar *family planning* nog steeds erg groot zijn in Afrika. Er bestaat met andere woorden de vrees dat een deel van de verklaring voor de stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid moet worden gezocht in de gebrekkige uitvoering van het ICPD-Actieprogramma.

2.4. Het belang van de verdere uitvoering van het ICPD-Actieprogramma

Volgens het UNFPA zouden 200 miljoen vrouwen die een zwangerschap wensen uit te stellen of zelfs te vermijden, geen moderne anticonceptiva gebruiken (UNFPA *fact sheet* "A Global Need for Family Planning")¹⁹.

"Worldwide, around 200 million women say they want to delay or prevent pregnancy but are not using effective contraception. Either they have no access to it, they think they will not get pregnant, they fear side effects or their families object."

De eigenlijke oorzaak van het probleem van 'unmet need' zou moeten worden gezocht in de gebrekkige uitvoering van het ICPD-Actieprogramma (waarvoor UNFPA verantwoordelijk is) of concreter in de bestaande tekorten aan donorbijdragen. Op de fact sheet staat verder:

"To meet the unmet need for contraceptives, global population assistance should now exceed US\$1.2 billion per year for family planning and increase to over \$1.6 billion by 2015. Current assistance is \$550 million — less than half of today's needed amount".

De VN-autoriteiten zijn zich terdege bewust van het probleem. In hun verklaringen voor de *Commission on Population and Development* (CPD), het VN-orgaan dat instaat voor de opvolging van de uitvoering van het ICPD-Actieprogramma, wordt de onderfinanciering van het programma aangeklaagd. Tijdens de laatste CPD-zitting, die plaatsvond van 11 tot 15 april 2011, heeft de huidige *Executive Director* van UNFPA gewag gemaakt van het bestaan van een financieel tekort van niet minder dan \$24 miljard.²⁰ In het statement van de *Under-Secretary-General for Economic and Social Affairs* werd expliciet de link gelegd tussen het gebrek aan family planning programmes en het tekort aan financiële middelen:

"Over the past decade, support for family planning has weakened, and donor funding in this area has nearly dropped by half. This is despite the fact that the number of women of reproductive age, particularly in low-income countries, has increased over the same period."

Het is dus belangrijk dat het ICPD-Actieprogramma wordt voortgezet. Een ondermaatse uitvoering van het programma zou wel eens een bestendinging kunnen betekenen voor een stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid. En dit is een reden voor ongerustheid. Zelfs een iets hogere vruchtbaarheid (dan deze voorzien met de middenvariant) zou belangrijke gevolgen kunnen hebben voor de uiteindelijke bevolkingsomvang van de wereld.

¹⁸ Het negatieve effect van scholing op de vruchtbaarheid is aangetoond in talrijke publicaties (ondermeer op basis van WFS en DHS surveymateriaal). Voor een overzicht, zie bijvoorbeeld Dreze & Murty (2000).

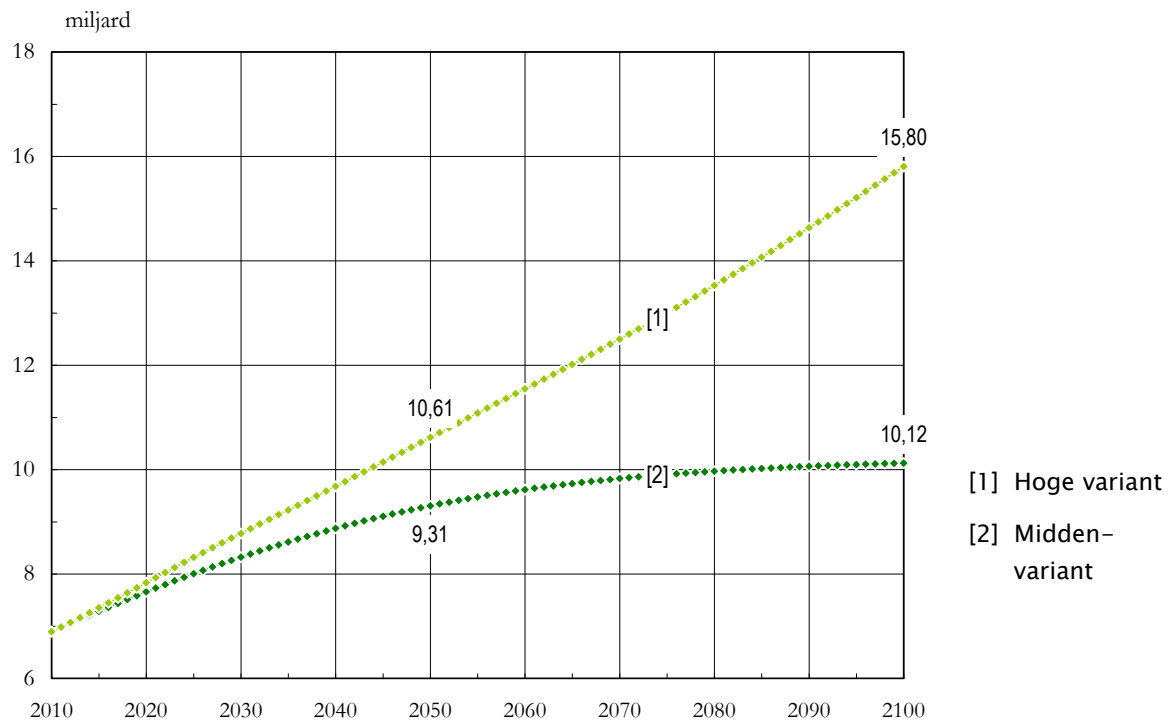
¹⁹ De laatste aanpassing dateert van juni 2008.

²⁰ Op een vroegere CPD-zitting stelde mevrouw Obaid, die tot eind december 2010 de post van *Executive Director* van UNFPA bekleedde, dat de belangrijkste oorzaak voor het financiële tekort de kost van de AIDS-bestrijding is, die uiteindelijk veel hoger is uitgevallen dan wat ten tijde van de Cairo-Conferentie in 1994 was ingeschat.

3. Een alternatief scenario: het effect van een 'half' kind meer

In de *2010 Revision* van de *World Population Prospects* is naast de middenvariant ook een 'hoge variant' uitgewerkt. Hierin ligt de hypothese voor de vruchtbaarheid een 'half' kind hoger dan in de middenvariant. Het resultaat van deze hypothese voor de wereldbevolking wordt weer gegeven in figuur 6.

Figuur 6 Vergelijking tussen de resultaten van de hoge variant met de middenvariant



Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Een tragere afname van de vruchtbaarheid in vergelijking met de middenvariant zou betekenen dat tegen 2100 de wereld geen 10,12 miljard mensen zou tellen, maar wel 15,80 miljard, zijnde ruim 50% *meer*. Zelfs een kleine verschuiving van de vruchtbaarheid zou dus erg grote gevolgen hebben op het totaal van de wereldbevolking.

4. Een slotbedenking: wat is wenselijk? 10 of 15 miljard mensen?

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de middenvariant van de VN-bevolkingsprojecties een te optimistisch perspectief zou kunnen zijn. De kans bestaat dat er tegen 2100 meer dan 10,1 miljard mensen zijn. Als de vruchtbaarheid minder snel afneemt dan wat wordt verondersteld in de middenvariant, zou de wereldbevolking wel eens 15 miljard kunnen benaderen.

Is het perspectief van 10 miljard zo veel beter dan het perspectief van 15 miljard? Is een wereld met 15 miljard wel 'leefbaar'? Moeilijk te zeggen. Bongaarts pleit voor het 'voorzichtigheidsprincipe' (cf. quote in een artikel van de *New York Times* van 3 mei 2011 naar aanleiding van het voorstellen aan de pers van de *World Population Prospects: The 2010 Revision*):

"Every billion more people makes life more difficult for everybody — it's as simple as that. Is it the end of the world? No. Can we feed 10 billion people? Probably. But we obviously would be better off with a smaller population."

Het is duidelijk dat de evolutie van de vruchtbaarheid cruciaal is. Als de vruchtbaarheid niet daalt, zou de wereldbevolking tegen 2100 geen 10, geen 15, maar 27 (!) miljard mensen tellen - nagenoeg 4 keer meer dan het huidige aantal van 7 miljard.²¹

Wij moeten ook niet te pessimistisch zijn. De voorbije 50 jaar is er veel veranderd. Het merendeel van de Minder ontwikkelde landen wordt niet langer geconfronteerd met een verdubbeling van zijn bevolking na amper 30 jaar. Dit is echter niet het geval voor de Minst ontwikkelde landen - en dus voor vele Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara - die nog steeds een jaarlijkse aangroei van 2,3% kennen (de toestand in de jaren 1950-1975: 2,4%).

Daartegenover staat dat een verdere afname van de vruchtbaarheid niet 'spontaan' zal gebeuren. Een verdere uitvoering - en een verdere (betere) financiering door de donorlanden - van het ICPD-Actieprogramma is hiertoe een belangrijke hefboom.

Literatuurlijst

Bongaarts, J. (2005), *The causes of stalling fertility transitions*. Working paper no. 14. NY: The Population Council.

Bongaarts, J. (2008), *The Fertility Transitions in Developing Countries. Progress or Stagnation?* Series Poverty, Gender and Youth, Working paper no. 7. NY: The Population Council.

Bongaarts, J. & Watkins, S.C. (1996), Social interactions and contemporary fertility transitions. *Population and Development Review* 22(4): 639-682.

Caldwell, J.C. (1976), Toward A Restatement of Demographic Transition Theory. *Population and Development Review*, 2 (3/4): 321-366.

Chesnais, J.-C. (1986), *La transition démographique: étapes, formes, implications économiques : étude de séries temporelles, (1720-1984) relatives à 67 pays*. Paris: Presses Universitaires de France.

Cliquet, R.L. & Schoenmaeckers, R. (1976), *Van toevallig naar gepland ouderschap*, Studies en Documenten 1975/6, CBGS, Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin. De Sikkels, Kapellen.

Dreze, J. & Murthi, M. (2000), *Fertility, Education and Development*. Discussion Paper No. DEDPS 20 (January 2000). London: London school of Economics and Political Science.

Lesthaeghe, R.J. (1977), *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

Lesthaeghe, R.J., & van de Kaa, D. (1986), Twee demografische transitie's? in Lesthaeghe & van de Kaa (eds): *Bevolking - Groei en Krimp*. Mens en Maatschappij, Deventer: Van Loghum Slaterus.

Page, H.J. & Lesthaeghe, R.J. (Eds.) (1981), *Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change*. Academic Press, London.

²¹ Naast de middenvariant en de hoge variant zijn nog 2 andere alternatieven uitgewerkt: de lage variant en de *constant fertility* variant. Met de constant fertility variant wordt de vruchtbaarheid constant op het huidige peil gehouden. In dat geval zou de wereldbevolking tegen 2100 26,84 miljard mensen tellen. In de lage variant wordt een snellere afname van de vruchtbaarheid verondersteld. In dat geval zou tegen 2100 de wereldbevolking 'maar' 6,18 miljard mensen tellen (iets minder dus dan het huidige aantal van 7 miljard).

Schoenmaeckers, R. (1995), *Samenvatting van het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling 1994* [Summary of the ICPD Programme of Action 1994]. CBGS-document 1995/3 (November).

Schoenmaeckers, R. (1999), Vooruitzichten van de wereldbevolking. *Bevolking en Gezin*, 28/2 (1999). Brussel, Den Haag.

Schoenmaeckers, R. (2009), *Naar een nieuwe demografische wereldorde?* Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse Regering. Deel 1: Algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen. Studiedienst met medewerking van beleidscellen van verschillende domeinen. Brussel, SVR, luik A1, pp. 8-18.

Schoenmaeckers, R. (2011), *Is het einde van de bevolkingsgroei werkelijk in zicht? Van 7 miljard mensen naar een stabilisatie rond de 9,5 miljard?* MO* paper, nummer 54 (mei 2011): <http://www.mo.be>.

Schoenmaeckers, R., Shah, I.H., Lesthaeghe, R.L. & Tamashe, O. (1981), *The Child Spacing Tradition and the Postpartum Taboo in Tropical Africa: Anthropological Evidence*. In: Page, H.J. and Lesthaeghe, R.L. (Eds.), "Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change". Academic Press, London.

Watkins, S.C. (1986), *Conclusions*. In Coale A.J. and Watkins, S.C. (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

Watkins, S.C. (1987), The Fertility Transition: Europe and the Third World compared. *Sociological Forum* 2(4): 645-673.

Thompson, W.S. (1929), Population. In *American Journal of Sociology*, Vol. 34, No.6. (May, 1929), p. 959-975.

United Nations (2011), *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Department of Economic and Social Affairs, UN, New York.